

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

ГЕРАСИМЧУК ВОЛОДИМИР ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 437.013:613(477.87)“18/19”(043.5)

**РОЗВИТОК САНІТАРНО-ГІГІЄНИЧНОЇ ОСВІТИ
ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ НА ЗАКАРПАТТІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дрогобич – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент
НАДІМ'ЯНОВА Тетяна Василівна,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
кафедра педагогіки та методики
початкової освіти, доцент.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
БІЛАВИЧ Галина Василівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
кафедра педагогіки початкової освіти, доцент;

кандидат педагогічних наук, доцент,
РОЗЛУЦЬКА Галина Миколаївна,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
кафедра педагогіки вищої школи
і загальної педагогіки, доцент.

Захист дисертації відбудеться 26 червня 2017 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 36.053.01 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, Львівська обл., м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, 2-й поверх, к. 20.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за адресою: 82100, Львівська обл., м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2.

Автореферат розіслано 25 травня 2017 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Т.І. Пантюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Здоров'я нації є одним із головних показників добробуту держави. Як засвідчують реалії сьогодення, в Україні спостерігається тенденція до зниження рівня здоров'я населення. У нормативно-правових документах («Основи законодавства України про охорону здоров'я», Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір» на 2012 – 2020 роки, Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), національній програмі «Діти України» та ін.), зазначено, що пріоритетними напрямками національної системи освіти є збереження і зміцнення фізичного та морального здоров'я учнів, орієнтація на формування культури здорового способу життя молоді, виховання у неї дбайливого ставлення до власного здоров'я та здоров'я навколишніх.

Поява нових галузей виробництва, новітніх інформаційних технологій, розширення обсягів інформації істотно вплинула на зміст освіти, поставивши більш високі вимоги до загальноосвітньої підготовки фахівців. Водночас ці чинники загострили проблему збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління. Збільшення розумового навантаження учнів, малорухливий спосіб життя, комп'ютерна залежність, неправильна організація активного відпочину провокують появу різних захворювань.

Відповідно до статистичних даних, здоров'я молоді за останні кілька років значно погіршилося, зросла кількість хронічних та алергічних захворювань, хворіб, пов'язаних із вживанням алкоголю, наркотичних речовин, палінням тощо. Серед об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на зниження рівня здоров'я української нації, слід назвати не тільки екологічні, соціально-економічні проблеми, недосконалу систему охорони здоров'я, але й недостатньо сформовану санітарно-гігієнічну освіту підростаючого покоління. Невміння застосувати необхідні санітарно-гігієнічні навички в особистому житті чи вжити певних профілактичних заходів у конкретній життєвій ситуації доволі часто стають першопричиною появи проблем зі здоров'ям серед дітей та молоді. Усе це дає підстави стверджувати, що сформованість здоров'язбережувальної культури дітей, особливо її санітарно-гігієнічної складової, є ключовим елементом у формуванні здорової, гармонійно розвиненої особистості.

Комплекс питань, присвячених здоров'язбереженню дітей та молоді, був предметом особливого зацікавлення сучасних українських та зарубіжних науковців. Зокрема, проблемі становлення й розвитку валеологічної освіти в Україні присвячено праці таких вітчизняних педагогів, як Т. Бойченко, О. Волошин, Г. Голобородько, Т. Єрмакова, Т. Кружиліна, В. Оржеховська, В. Сухомлинський, Л. Сущенко та ін. Теоретико-методичні засади використання народних традицій у процесі формування здорового способу життя школярів розкрито у дослідженнях А. Вольчинського, О. Гука, І. Карпової, А. Кухтія, Т. Надім'янової, Є. Приступи, М. Стельмаховича, А. Цюся.

У роботах В. Горащука, М. Євтуха, М. Лаврової, М. Лук'янченка, Ю. Науменко, Б. Савчук, О. Шевчука увагу сконцентровано на теоретико-методологічному підґрунті педагогіки здоров'я; у наукових розвідках Н. Гнесь,

В. Гоммоная, М. Крука, С. Литвин-Кіндратюк, Л. Сливки проаналізовано проблему формування здорового способу життя на різних етапах розвитку українського шкільництва. До цієї проблеми опосередковано зверталися сучасні дослідники історії педагогіки в контексті вивчення спадщини відомих педагогів та діяльності громадських об'єднань (О. Бенца, Г. Білавич, М. Вегеш, В. Кемінь, Н. Керецман, Ж. Ковба, М. Кляп, Л. Маляр, Т. Надім'янова, М. Пантюк, Т. Пантюк, Н. Побірченко, Г. Розлуцька, І. Стряпко, О. Сухомлинська, М. Чепіль, В. Черній та ін.). Результати аналізу зазначених праць дають підстави стверджувати, що використання досвіду минулого забезпечує більш ефективне формування мотивації й оздоровчої культури школярів та водночас вказує на необхідність ретельного вивчення означеної проблеми у різні історичні епохи.

Отже, проведений аналіз значного масиву літератури дає підставу констатувати, що санітарно-гігієнічна освіта на Закарпатті у другій половині XIX – першій половині XX ст. не була предметом спеціального вивчення та потребує детального опрацювання. Це й зумовило вибір теми дослідження – **«Розвиток санітарно-гігієнічної освіти дітей та молоді на Закарпатті (друга половина XIX – перша половина XX століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до тематичного напрямку досліджень Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Зміст навчання і виховання в мовах реформування освіти в Україні». Тему дисертації затверджено вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 17 від 27.11.2014 р.) й узгоджено в Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 23.12.2014 р.).

Мета дослідження – виявити особливості розвитку, проаналізувати зміст та напрями санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті у другій половині XIX – першій половині XX ст. з метою реалізації історичного досвіду в сучасних умовах.

Відповідно до мети дослідження сформульовано такі **завдання**:

- проаналізувати ступінь дослідженості проблеми в українській педагогічній науці та розкрити сутність поняття «санітарно-гігієнічна освіта»;
- з'ясувати передумови та виявити фактори, що вплинули на становлення санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті у другій половині XIX – першій половині XX ст.;
- визначити основні періоди розвитку санітарно-гігієнічної освіти на етнічних закарпатських землях окресленого періоду;
- охарактеризувати зміст та напрями санітарно-гігієнічної освіти на закарпатських землях з урахуванням суспільно-політичних змін досліджуваного періоду;
- окреслити шляхи використання історичного досвіду розвитку санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження – теорія та практика санітарно-гігієнічної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – перша половина XX ст.).

Предмет дослідження – розвиток санітарно-гігієнічної освіти дітей та молоді на Закарпатті другої половини XIX – першої половини XX ст.

Методологічною базою дослідження є теорія наукового пізнання, принципи об'єктивності, системності, фундаментальності, доказовості, історизму; *синергетичний підхід*, що дає змогу обґрунтувати наукові ідеї різноманітними нелінійними зв'язками між теоріями; *системний підхід*, що полягає у вивченні історичних подій, культурно-освітніх процесів, соціальних явищ як сукупності окремих взаємопов'язаних елементів, які формують комплексне розуміння обраної проблеми; *регіональний підхід*, який сприяє у виявленні суспільно-політичних та культурно-освітніх особливостей закарпатського регіону щодо організації шкільництва і просвітництва.

Методи дослідження: *історико-педагогічний аналіз і синтез* (визначення об'єкта, предмета, мети, завдань дослідження); *історико-ретроспективний* (аналіз джерельної бази); *інтерпретаційний* (з'ясування соціально-економічних і санітарно-побутових умов життя закарпатського населення, передумов становлення санітарно-гігієнічної освіти краю, суспільно-політичних реалій); *проблемно-хронологічний* (класифікація періодів розвитку санітарно-гігієнічної освіти на закарпатських землях); *порівняльний* (встановлення особливостей розвитку санітарно-гігієнічної освіти на закарпатських землях відповідно до суспільно-політичних та культурно-освітніх змін у досліджуваній період); *структурно-системний* (аналіз змісту санітарно-гігієнічної освіти з метою узагальнення виявлених здобутків та їхньої інтерпретації в річищі сучасної освітньої парадигми); *герменевтичний* (переосмислення ролі санітарно-гігієнічного навчання та виховання у педагогічному процесі, виявлення шляхів його удосконалення через впровадження історичного досвіду); *узагальнення й систематизація*.

Теоретичну основу дослідження становлять праці сучасних вчених з проблем: *історії розвитку шкільництва в Україні, в тому числі й на Закарпатті* (Г. Білавич, М. Вегеш, О. Вишневецький, В. Гоманнай, В. Кемінь, О. Квас, Т. Надім'янова, О. Невмержицька, Л. Оршанський, М. Пантюк, Т. Пантюк, І. Поп, Г. Розлуцька, М. Стельмахович, Б. Ступарик, В. Худанич, М. Чепіль, А. Штефан та ін.); *філософії освіти* (В. Андрущенко, Ю. Бех, Г. Васянович, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, В. Огнев'юк, В. Скотний, Н. Скотна та ін.); *збереження і зміцнення здоров'я дітей та молоді* (Г. Апанасенко, І. Брехман, Є. Булич, О. Вакуленко, В. Горащук, Т. Єрмакова, В. Клімова, Ю. Лісіцин, М. Лук'янченко, В. Оржеховська, Є. Приступа, Л. Сущенко, О. Шиян та ін.).

Джерельну базу дослідження складають офіційні документи органів державної влади різних періодів (накази, розпорядження, повідомлення), звіти, статистичні відомості, навчальні плани і програми шкіл Закарпаття різних рівнів, статuti громадських і спортивних організацій; періодична преса («Народний календар», «Місяцеслов», «Наука», «Учитель», «Наша школа», «Народна школа», «Русский народный календарь», «Пчолка» та ін.); наукові і публіцистичні праці закарпатських педагогів, релігійних та громадських діячів другої половини XIX – першої половини XX ст., що стосуються проблеми санітарно-гігієнічного навчання та виховання підростаючого покоління; архівні

матеріали з Державного архіву Закарпатської області (ф. 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі, ф. 56. Ужгородський окружний шкільний інспекторат, ф. 1092 Школьный инспекторат Мараморошской жупи г. Хуст 1895 – 1919, ф. 1498. Державні початкові народні та церковні школи Мукачева та Мукачівського округу, м. Мукачево Берегівської жупи 1855 – 1945, ф. 1541. Мукачівська державна реальна гімназія).

Самостійними джерелами виступали також дисертаційні дослідження, педагогічні часописи, матеріали науково-практичних конференцій, публікації з питань загальної педагогіки та історії педагогіки, розміщені у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, бібліотеки ДВНЗ «Ужгородський національний університет» та Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XIX – першу половину XX ст. Вибір *нижньої хронологічної межі* зумовлений розвитком просвітницького руху (будительством), становленням національної початкової освіти на Закарпатті, яке відбулося під впливом революції 1848 – 1849 рр.

Верхній рубіж збігається з першими повоєнними роками (1946 – 1950 рр.), коли закарпатський край увійшов до складу Радянської України, професіоналізацією санітарно-гігієнічної освіти, відкриттям медичних училищ (1945, 1947), медичного факультету в Ужгородському державному університеті (1946), Ужгородського учительського інституту (1950).

Наукова новизна полягає у тому, що:

- *уперше цілісно досліджено* розвиток санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті у другій половині XIX – першій половині XX ст. та з'ясовано основні тенденції (системний характер санітарно-гігієнічної освіти за часів Чехословаччини, санітарно-гігієнічна паспортизація початкової освіти під час угорської окупації, професіоналізація санітарно-гігієнічної освіти у повоєнний час), що вплинули на цей процес; максимально повно *подано* історіографічний аналіз проблематики в українській педагогічній науці, що засвідчив відсутність її цілісного вивчення;

- *розкрито та доповнено* сутність поняття «санітарно-гігієнічна освіта» у руслі сучасних педагогічних теорій;

- *виявлено* провідні фактори (соціальні, економічні, медичні, освітні, санітарно-гігієнічні), що вплинули на формування санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті досліджуваного періоду;

- *розроблено* періодизацію розвитку санітарно-гігієнічної освіти на етнічних закарпатських землях з урахуванням суспільно-політичних та культурно-освітніх трансформацій, притаманних закарпатському регіону другої половини XIX – першої половини XX ст.;

- *проаналізовано та деталізовано* зміст і напрями санітарно-гігієнічної освіти, що зазнавали змін відповідно до трансформаційних змін у краї;

- до наукового обігу *уведено* маловідомі архівні матеріали і документи, статистичні відомості, що збагачують джерелознавче поле дослідження;

– запропоновано шляхи використання історичного досвіду розвитку санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті в сучасних умовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає у творчому використанні основних положень і висновків дисертаційної роботи в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, а також у позакласній роботі з метою формування санітарно-гігієнічної культури учнів. Матеріали дослідження можуть використовуватися при розробці лекційних курсів і семінарів з «Історії педагогіки», «Теорії і практики виховання», «Валеології», «Безпеки життєдіяльності» та ін., при написанні навчальних підручників та посібників, методичних вказівок для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, а також бути корисними аспірантам і магістрам під час виконання кваліфікаційних робіт.

Основні результати дослідження **впроваджено** в Хмельницькому національному університеті (акт № 7 від 06.03.2017 р.), Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького (акт № 17 від 16.02.2017 р.), ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (акт № 740/01-27 від 14.03.2017 р.), Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка (акт № 1367 від 22.03.2017 р.), Кременецькій обласній гуманітарно-педагогічній академії імені Тараса Шевченка (довідка № 05-16/73 від 14.03.2017 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дослідження доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Дрогобич, 2015 р.), «Pedagogika. Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki (Педагогіка. Теоретичні і практичні аспекти розвитку сучасної науки)» (Познань, 2015 р.) «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Ченстохова – Ужгород – Дрогобич, 2015 р.); «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 2016 р.), «Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки» (Київ, 2016 р.).

Публікації. Результати дисертації опубліковані у 10 одноосібних публікаціях автора. Серед них п'ять – у науково-фахових виданнях, одна – у зарубіжному виданні, одна – у виданні, що входить до наукометричних баз даних, три – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура і обсяг дисертації Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, 7 додатків, списку використаних джерел (384 найменування). Загальний обсяг роботи – 228 сторінок, з них основного тексту 183 сторінки. Робота містить 6 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність проблеми дослідження; визначено його мету, завдання, об'єкт, предмет, методи та хронологічні межі; доведено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; окреслено структуру й обсяг.

Перший розділ – «Санітарно-гігієнічна освіта як історико-педагогічна проблема» – присвячений вивченню історіографії питання та джерельної бази, розгляду методологічних засад і термінологічного апарату дослідження.

На основні аналізу праць, у яких висвітлюються питання розвитку санітарно-гігієнічної освіти на закарпатських землях окресленого періоду, нами виокремлено п'ять етапів в історіографії проблеми, з урахуванням суспільно-політичних та освітніх особливостей розвитку краю. *Перший етап* охоплює період від початку XIX ст. до 60-х рр. XIX ст. У цей час відбувається становлення санітарно-гігієнічної просвіти на Закарпатті. Вагому роль у цьому процесі відіграла просвітницька діяльність відомих закарпатських педагогів та громадських діячів Ю. Гуци-Венеліна, О. Духновича, П. Лодія, М. Лучкая, І. Орлая, О. Павловича, І. Ставровського. *Другий етап* – 70-ті рр. XIX – перша третина XX ст. У працях релігійних й культурно-освітніх діячів О. Митрака, І. Раковського, І. Сільвая, Є. Фенцика увагу сконцентровано на проблемах санітарної неграмотності закарпатського населення. Іншим напрямом досліджень були питання боротьби зі шкідливими звичками серед молоді (А. Волошин, Е. Желтвай, І. Мигалка, Ф. Скиба). На *третьому етапі* – 20-ті – 40-ві рр. XX ст. – з'являються праці, присвячені методичним аспектам санітарно-гігієнічного виховання дітей та молоді, санітарної просвіти їх батьків, санітарно-гігієнічної самоосвіти педагогів (А. Алиськевич, А. Волошин, В. Гаджега, М. Ердевдій, Й. Пешек, Й. Пешина Е. Сабов). До *четвертого етапу* (50 – 70-ті рр. XX ст.) входять дослідження щодо необхідності: гігієнічного контролю за заняттями фізичною культурою (Е. Вільчковський, М. Козленко, Н. Кулінко); гігієнічного виховання школярів у процесі трудового навчання (М. Антропова, Л. Михайлова, А. Пишкало, Г. Сальникова, Г. Сердюковська); гігієни харчування та режиму дня школярів (Н. Волкова, Г. Сердюковська, С. Шамаєва). Для *п'ятого етапу*, що визначається 80-ми рр. XX ст. – першою третьиною XXI ст., характерні дослідження у контексті кількох педагогічних проблем: становлення й розвитку валеологічної освіти (Н. Агаджанян, Г. Апанасенко, І. Брехман, О. Вакуленко, Г. Зайцев, С. Серіков, В. Татенко); формування здорового способу життя (Т. Бойко, І. Волкова, Т. Єрмакова Н. Рубан, В. Лозинський, В. Яременко); розвитку фізичного виховання та спорту (О. Вацеба, Н. Гнесь, О. Іонова, Є. Приступа, Л. Сливка, А. Цось); теоретико-методологічних основ педагогіки здоров'я та культури здоров'я особистості (В. Горащук, О. Іонова, О. Лук'янова, М. Лук'янченко, В. Оржеховська, Л. Сущенко).

Ураховуючи сучасну методикау системно-структурного аналізу, джерельну базу дослідження умовно поділено на чотири групи: 1) актові та діловодні документи; документи різних громадських, просвітницьких, педагогічних, спортивних товариств; статистичні відомості; 2) періодична преса (газети та педагогічні часописи, в яких подано інформаційні, документальні, поточно-хронікальні відомості про соціально-медичні, санітарно-гігієнічні, культурно-освітні тогочасні проблеми); 3) джерела особистого походження (листування, спогади, подорожні записки, нотатки); 4) наукова й публіцистична література (праці закарпатських педагогів і просвітників другої половини XIX – першої половини XX ст., що стосуються проблеми санітарно-гігієнічного виховання підростаючого покоління).

Як показав аналіз джерельної бази, вона є різномірною, що сприяє всебічному вивченню окресленої проблеми. Усі джерела в комплексі дають

змогу глибше розкрити досліджувану проблему, виявити окремі маловивчені аспекти розвитку санітарно-гігієнічної освіти на закарпатських землях у другій половині XIX – першій половині XX ст.

Мета, завдання, специфіка джерел дослідження зумовили необхідність поєднання у роботі загальнонаукових і напрацьованих суміжними суспільно-гуманітарними науками підходів, що сприяють об'єктивному і всебічному розкриттю порушеної проблеми. Серед ключових методологічних підходів, використаних у роботі, – системний, синергетичний та регіональний підходи.

Доведено, що застосування системного підходу дало змогу виявити взаємозв'язок між піднесенням національно-культурного руху на закарпатських землях у другій половині XIX ст. і активізацією санітарно-просвітницької діяльності будителів краю; проведенням шкільних реформ Австро-Угорщиною, Чехословаччиною, Угорщиною, Радянською Україною та розробкою навчально-методичного забезпечення оздоровчого спрямування для шкіл різних типів; політикою мадяризації, згортанням санітарно-гігієнічного руху в регіоні у воєнний період та професіоналізацією санітарно-гігієнічної освіти у повоєнний час. Синергетичний підхід допоміг виявити найбільш притаманні риси розвитку санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті у певний історичний відтинок з урахуванням усіх аспектів, дотичних до проблеми здоров'язбереження особистості. Регіональний підхід сприяв у вивченні суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх особливостей закарпатського регіону щодо організації шкільництва, в тому числі й санітарно-гігієнічної освіти.

Суттєве методологічне навантаження у роботі несе термінологічний апарат. Аналіз теоретичних праць сучасних українських науковців засвідчив відсутність тлумачення терміна «санітарно-гігієнічна освіта». З'ясовано, що наближеними до нього є такі поняття, як «гігієна», «санітарія», «санітарна освіта», «санітарна просвіта», «гігієнічне виховання», що досить широко висвітлені передусім у медико-соціальній (В. Кучма, А. Лакшин, Ю. Лісцин) та медико-психологічній (Л. Латохіна, Н. Протько, І. Тюхлова) науці.

Встановлено, що *санітарно-гігієнічна освіта* – це комплексна просвітницька, навчальна і виховна діяльність, спрямована на підвищення інформованості з питань здоров'язбереження, на закріплення санітарно-гігієнічних навичок, формування мотивації на здоровий спосіб життя. Водночас санітарно-гігієнічна освіта передбачає підвищення рівня знань та умінь вчителів, які повинні забезпечити належне санітарно-гігієнічне виховання учнів.

У *другому розділі* – **«Формування санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті у складі Австро-Угорської імперії»** – проаналізовано передумови становлення санітарно-гігієнічної освіти у закарпатському регіоні, виявлено особливості її розвитку в системі освіти Австро-Угорщини, з'ясовано внесок закарпатських будителів та громадських організацій у санітарне просвітництво населення краю.

У розділі з'ясовано, що на формування санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті вплинули соціально-економічні та культурно-освітні фактори. До XVIII ст. етнічні закарпатські землі входили до складу різних державних утворень, тут постійно точилися війни, спалахували повстання, що спричиняли

розруху та голод. У цей період культурно-освітній рівень місцевого населення був у край незадовільним. Тут діяли лише монастирські школи та кілька духовних семінарій. Незначному підвищенню соціального й освітнього рівня закарпатського населення сприяли реформи Марії Терезії та Йосифа II. Проте їхня непослідовність та безсистемність не могли забезпечити бажаного результату.

Доведено, що промисловий переворот у другій половині XIX ст. в Австро-Угорщині поглибив проблему безробіття та соціальної незахищеності робітників, що негативно позначилося на рівні життя і здоров'я населення закарпатського регіону. Задля збереження здоров'я населення уряд Австро-Угорщини видав низку законів, що регламентували медико-соціальний захист та санітарно-гігієнічні умови праці робітників (Санітарний статут, Статут про обмеження тривалості праці на виробництві, закони: «Про забезпечення випадків при праці», «Про обов'язкове страхування робітників», «Про регулювання громадської системи охорони здоров'я»). Проте ці нормативні акти не розповсюджувалися на сільське населення, що складало у краї більшість.

Важливим для санітарної просвіти закарпатського населення було створення у 1849 – 1850 рр. Ужгородського округу, а в ньому – системи народних шкіл. Тут було впроваджено руську мову навчання. На цей час припала також активна просвітницька діяльність закарпатських будителів (О. Духновича, О. Павловича, І. Раковського, І. Ставровського), які заклали основи санітарно-гігієнічної освіти у краї. У своїх працях вони вказали на основні санітарно-гігієнічні правила, які сприяють здоровому способу життя, поєднання психічного й фізичного здоров'я людини для її гармонійного розвитку.

У розділі констатовано, що громадські організації, просвітницькі товариства сприяли санітарно-гігієнічній просвіті місцевого населення. Так, представники Товариства Червоного Хреста надавали допомогу найбіднішим верствам, опікувалися інвалідами, самотніми, немічними, займалися навчанням медичного персоналу, а також проводили роз'яснювальні бесіди серед населення щодо необхідності знання елементарних правил гігієни та санітарії. Пріоритетними напрямками просвітницької діяльності Товариства святого Іоанна Хрестителя і Общества святого Василя Великого були: боротьба з антисанітарією через демонстрацію причин, які призводять до різних проблем зі здоров'ям; надання рекомендацій щодо збереження власного здоров'я та здоров'я своїх дітей; проведення активної масово-роз'яснювальної роботи з питань профілактики інфекційних захворювань; прищеплення основних гігієнічних навичок як важливого компонента у профілактиці захворювань; боротьба зі шкідливими звичками.

Для цього періоду характерним було проведення шкільної реформи (1868), після якої до навчальних планів народних шкіл були введені такі дисципліни, як «Тілесне виховання», «Природничі науки та їх використання у сільському господарстві», «Садова практика», безпосередньо пов'язані із формуванням санітарно-гігієнічних навичок учнів. У горожанських школах санітарно-гігієнічне навчання реалізовувалося через предмети практичного спрямування: «Тілесні вправи», «Природознавство з садівництвом та жіночою роботою», «Ручна жіноча праця». Відповідно до Шкільного закону Угорського королівства, вчителі та

громада мали створити належні умови для проведення шкільних занять, облаштувати майданчики для занять з тілесного виховання і присадибні ділянки згідно зі встановленими санітарними нормами.

На основі аналізу змісту тогочасних руських граматики, читанок та катехизмів (А. Волошина, О. Духновича, Е. Желтвая), які використовувалися у тогочасних початкових та горожанських школах, з'ясовано, що гігієнічне виховання дітей і молоді відбувалося через навчання рідної мови, читання, письма. До підручників було введено тексти і завдання щодо необхідності дотримання чистоти та особистої гігієни, боротьби зі шкідливими звичками, профілактики різних захворювань.

Установлено, що згідно із Законом «Про дошкільне виховання» (1891), питання формування санітарно-гігієнічних навичок у дитячих дошкільних установах регулювалося на законодавчому рівні. Цей Закон передбачав також створення постійних і тимчасових (переважно літніх) дитячих притулків, нагляд за дітьми в яких покладался на досвідчену опікунку; регламентував санітарно-гігієнічні норми дошкільних установ. Проте більшість дитсадків і притулків відкривалися на базі чинних шкіл, що не були пристосовані для цих цілей.

Певні позитивні зрушення щодо розвитку санітарно-гігієнічної просвіти в краї відбулися у період започаткування першого професійного медичного закладу – Ужгородської акушерської школи (1890). Його випускниці були водночас медичними працівниками і популяризаторами санітарно-гігієнічної освіти серед закарпатського населення.

У *третьому розділі* – **«Тенденції розвитку санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті (1919 – 1950 рр.)»** – проаналізовано та узагальнено зміст і напрями санітарно-гігієнічної освіти на закарпатських землях, які опинилися у складі різних державних утворень, актуалізовано можливості використання історичного досвіду закарпатських педагогів щодо санітарно-гігієнічного виховання в умовах сучасного культурно-освітнього простору.

Встановлено, що приєднання у 1919 р. закарпатських земель до Чехословацької республіки сприяло соціальному, культурному розвитку краю, а також поліпшенню медичних послуг. Шкільні й соціальні реформи, проведені чехословацьким урядом, активізували розвиток санітарно-гігієнічної освіти закарпатських дітей та молоді через розгортання масштабної навчальної і позашкільної виховної діяльності.

Для подолання інфекційних захворювань у містах Закарпаття створювалися лікарні, санітарні дезінфекційні станції, амбулаторії, рентгенологічні відділення, спеціальні кабінети. Для подолання високої дитячої смертності, особливо серед новонароджених, чехословацьким урядом було ініційовано створення спеціальних пологових приміщень при лікарнях, забезпечення цих їх відділень професійними акушерами-гінекологами. Важливим елементом санітарно-гігієнічної освіти було і впровадження у практику просвітницьких курсів для малоосвіченого закарпатського населення, під час яких проводилися заняття з гігієни і санітарії.

Виявлено, що вагому роль у здійсненні санітарно-гігієнічної освіти закарпатського населення відіграв Будинок Народного здоров'я, створений 1933 року в Ужгороді. Він складався з бактеріологічної лабораторії, епідеміологічного відділення, трьох різнопрофільних амбулаторій: одна – для

боротьби з туберкульозом, друга – з дитячими захворюваннями, третя – з венеричними хворобами. У його роботі були задіяні соціальні й медичні працівники, патронажні медсестри, котрі активно проводили санітарно-виховну роботу серед місцевого населення.

У розділі наголошено, що завдяки реформуванню освітньої галузі (1922) до навчальних планів початкових шкіл було введено «Хлопчачі ручні роботи» та «Дівочі ручні роботи», що містили елементи санітарно-гігієнічного виховання, оскільки були покликані розвивати навички й уміння, що убезпечували дітей від травматизму і пошкоджень, підвищувати їх санітарний рівень. У 1937 р. до навчальних планів горожанських шкіл було включено спеціальні предмети з оборонності: «Цивільна оборона» – для хлопців та «Надання першої медичної допомоги» – для дівчат. Під час вивчення цих предметів відбувалося передусім санітарно-гігієнічне навчання й виховання, учні засвоювали санітарні норми, правила гігієни, необхідні для збереження здоров'я.

До змісту підготовки вчителів були запроваджені такі спеціальні предмети, як: «Природа і гігієна», «Господарство», «Ручна праця», «Гімнастика». Для підвищення професійного рівня вчителів Міністерство шкільництва і народної освіти Чехословаччини розробило низку законодавчих актів (1934, 1935, 1938), які регламентували введення відповідних дисциплін і на території Підкарпатської Русі (Закарпаття). Відповідно до цих наказів, кандидати, що не мали належної фахової підготовки, мали скласти додаткові іспити з дисциплін «Мова викладання у школі», «Шкільна гігієна», «Теорія музики і співів», «Граматика другої мови», якщо у їхніх навчальних закладах вони не були профільними.

Вагому роль у поширенні санітарно-гігієнічних знань серед закарпатського молодого покоління відіграли громадські й спортивні організації. Встановлено, що культурно-просвітницькими товариствами («Просвіта», «Товариство ім. О. Духновича», Червоний Хрест) було сформовано санітарні секції, які мали на меті пропаганду санітарно-гігієнічних знань серед місцевого населення через організацію різноманітних начальних курсів, проведення просвітницьких лекцій, видання збірок оздоровчого спрямування. У спортивних організаціях Закарпаття («Пласт», «Січ», «Жіноча Січ», «Сокіл») дбали про фізичний розвиток особистості, формували навички здорового способу життя, проводили активну просвітницьку пропаганду щодо запобігання шкідливих звичок серед дітей та молоді. Жіночі товариства («Жіноча Січ», «Жіночий союз») організовували свою санітарну діяльність з метою підготовки допоміжного медичного персоналу, здатного у разі воєнних дій надати першу медичну допомогу пораненим. Головними напрямками діяльності педагогічних товариств («Педагогічне товариство Підкарпатської Русі», «Товариство учительок домашніх наук в Підкарпатській Русі», «Комитет школьної допомоги» та ін.) були: соціальна допомога малозабезпеченим учням та студентам; підняття освітньо-культурного рівня закарпатської молоді; організація практичних курсів, зокрема з надання першої медичної допомоги, кулінарії, догляду за немовлятами.

Активними членами таких організацій були відомі закарпатські педагоги, громадські діячі, письменники. Їхня санітарно-просвітницька діяльність відображалася як у науково-публіцистичній (видання статей, збірок, літературних

праць), так і практично-агітаційній роботі (проведення публічних лекцій, організація санітарних курсів, товариств, залучення медичного персоналу до профілактичних заходів). Серед основних тем оздоровчого спрямування, що потрапляли до кола наукових інтересів тогочасних педагогів виокремимо такі: фізичне виховання та виховання оборонності (М. Ердевдій, І. Кречковсій, А. Сакач, Б. Тесарж); антиалкогольна пропаганда (А. Волошин, В. Гаджега, Г. Геровський, Д. Попович, К. Феделеш); санітарно-гігієнічні норми шкільних приміщень і територій, прилеглих до них (Ф. Агій, А. Алиськевич), шкільна гігієна (В. Бірчак, А. Васкова, О. Сидір, Е. Сокол); тісна співпраця школи і родини у гігієнічному вихованні школярів (А. Алиськевич, А. Волошин, М. Колесник). Звідси робимо висновок про розвиток санітарно-гігієнічного виховання на Закарпатті в окреслений період у тісному взаємозв'язку з фізичним, патріотичним, національним естетичним та родинним вихованням.

Окупація закарпатських земель Угорщиною після поразки Карпатської України пригальмувала розвиток санітарно-гігієнічної освіти. Кількість рідномовних шкіл зменшилася, а кількість годин на вивчення угорської мови навпаки збільшилася; звільняли вчителів, що не були згідні з угорською політикою; зменшилося фінансування освітніх та соціальних структур краю. Водночас до шкільної практики було впроваджено Інформаційну книжечку початкової народної школи, в якій вміщувалася інформація про стан здоров'я учнів, щеплення, перенесені хвороби. У краї цього періоду було також організовано левентський рух (молодіжна організація), діяльність якого спрямовувалася на патріотичне (угорське), фізичне та гігієнічне виховання молоді. Утім воєнні дії, що мали місце на Закарпатті, голод і розруха воєнних та перших повоєнних років негативно позначилися на санітарно-гігієнічному рухові краю.

Встановлено, що возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (1945) сприяло професіоналізації санітарно-гігієнічної освіти. Йдеться передусім про відкриття медичного факультету в Ужгородському державному університеті, двох медичних училищ (в Берегові і Хусті). У популяризації санітарно-гігієнічних знань серед дітей та молоді краю в цей період вагому роль відіграла діяльність Товариства Червоного Хреста. Підготовлені тут інспектори вели систематичну роботу щодо підвищення санітарно-гігієнічної культури школярів та дорослого населення, слідкували за дотриманням гігієнічних правил і санітарних норм у навчальних закладах, на виробництві.

Доведено, що використання історичного досвіду організації санітарно-гігієнічної освіти могло б бути корисним у сучасній школі, зокрема у вивченні предметів гуманітарного і природничого циклів. Слід звернути увагу на використання цього досвіду при фізичному та військово-патріотичному вихованні молоді, яке було поширене у школах та спортивних організаціях Закарпаття міжвоєнного періоду («Пласт», «Карпатська Україна» тощо). Особливої актуальності набирає виховання майбутнього захисника Вітчизни в сучасних умовах військової агресії в Україні з метою формування здорової, високоморальної молоді, її патріотичної свідомості.

Як доводить історичний досвід, санітарно-гігієнічна освіта має практичні шляхи реалізації у виховній позакласній та позашкільній діяльності. У ході

проведення оздоровчо-виховних заходів слід організовувати різноманітні виставки, спеціальні санітарні курси, проводити просвітницькі лекції, практичні заняття з основ гігієни. Поширення досвіду організації гуртків і секцій оздоровчого спрямування, проведення днів, тижнів, декад здоров'я дає змогу здійснити комплексний вплив на формування здорової особистості школяра, підвищення рівня його гігієнічної культури, пропаганди здорового способу життя.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави для формулювання таких висновків:

1. Комплексний аналіз праць, що стосуються становлення та розвитку санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті в досліджуваний період, дав змогу виокремити п'ять основних етапів в історіографії окресленої проблеми:

– *перший етап (початок – 60-ті рр. XIX ст.)* характеризується появою перших праць, у яких зазначалася необхідність формування елементарних санітарно-гігієнічних навичок дітей та дорослих, висвітлювалися проблеми санітарно-гігієнічної поведінки в побуті;

– *другий етап (70-ті рр. XIX – перша третина XX ст.)* – зосередження уваги на проблемі санітарної неграмотності закарпатського населення; формування методичних основ антиалкогольної і антитютюнової пропаганди;

– *третій етап (20-ті – 40-ві рр. XX ст.)* – інтенсивний розвиток теоретико-методичного підґрунтя санітарно-гігієнічної освіти, поява значної кількості праць, що віддзеркалювали тогочасні соціально-економічні та культурно-освітні проблеми, питання санітарної просвіти батьків, санітарно-гігієнічної самоосвіти педагогів;

– *четвертий етап (50 – 70-ті рр. XX ст.)* – пошук методологічних підходів і практичних шляхів реалізації гігієнічного виховання. Розвиток санітарно-гігієнічної освіти на закарпатських землях досліджувався у контексті розвитку освіти в Радянській Україні;

– *п'ятий етап (80-ті рр. XX ст. – перша третина XXI ст.)* – розвиток санітарно-гігієнічного навчання і виховання у системі валеологічної освіти та здорового способу життя, формування культури здоров'я особистості, розвитку педагогіки здоров'я, впровадження здоров'язбережувальних технологій у навчально-виховний процес.

2. У дослідженні встановлено, що передумовами, які вплинули на становлення санітарно-гігієнічної освіти в краї, були: зміна суспільно-політичного устрою та перехід закарпатських земель до складу Австро-Угорської імперії, проведення реформ (освітньої, аграрної) за правління Марії Терезії та Йосифа II, відміна кріпосного права, промислово-індустріальна революція.

З'ясовано, що на формування санітарно-гігієнічної освіти в краї мали значний вплив як позитивні, так і негативні чинники окресленого періоду. До негативних відносимо: *економічні* (заміна ручної праці машинним виробництвом, що призвело до різкого збільшення безробіття, убогості населення; збільшення травматизму та частих нещасних випадків на виробництві; відсутність санітарних норм робочих місць та підприємств; ненормована праця закарпатського населення на найнебезпечніших виробництвах, наприклад, солевидобування, лісозаготівля);

соціальні (незадовільний рівень життя, низький рівень доходів, погані побутові умови, відсутність соціального захисту); *медичні* (відсутність первинної медичної допомоги, висока плата за допомогу у лікарні), *санітарно-гігієнічні* (незнання елементарних правил санітарії та особистої гігієни, тотальна суспільна і побутова антисанітарія, відсутність профілактичних заходів боротьби з інфекційними захворюваннями), *освітні* (неграмотність закарпатського населення, незначна кількість елементарних і парафіяльних шкіл; незадовільна підготовка вчителів). Зазначені чинники мали визначальний вплив на стан здоров'я закарпатського населення, провокували постійні епідемії, небезпечні інфекційні захворювання, призводили до летальних випадків.

До позитивних факторів у формуванні санітарно-гігієнічної освіти на закарпатських землях можна віднести такі: 1) видання австрійським урядом Санітарного статуту, що регламентував боротьбу з епідеміями; 2) створення торговельної й санітарної поліції; 3) незначне підняття освітнього рівня молоді (започаткування системи початкової освіти); 4) помітні зрушення у системі охорони здоров'я (створення у великих містах лікарень, відкриття медичних шкіл, збільшення кількості лікарів й акушерок). Саме ці дії дали поштовх до наступного розвитку медико-соціальної та санітарно-освітньої сфери Австро-Угорської імперії, а згодом і Чехословаччини, розробки низки законодавчих документів про охорону здоров'я та праці, реформування освітньої галузі.

3. Проведене дослідження уможливило виокремлення основних періодів розвитку санітарно-гігієнічної освіти на закарпатських землях в другій половині XIX – першій половині XX ст.:

– *перший період (50 – 90-ті рр. XIX ст.)* – становлення санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті, на який вплинула низка чинників, зокрема напрацювання відомих закарпатських вчених, освітніх діячів – викладачів вищих навчальних закладів Австро-Угорщини та Російської імперії (М. Балудянський, В. Довгович, П. Лодій, І. Орлай) щодо необхідності гігієнічного виховання дітей та дотримання санітарних умов вдома і школі; просвітницька діяльність педагогів-будителів; впровадження шкільної реформи 1868 р., відповідно до якої в народних школах започатковувалося тілесне виховання, в горожанських – тілесні вправи, ручна праця, економічна й садова практика; створення вчительських училищ, в яких переважали дисципліни практичного спрямування (тілесне виховання, садівництво, жіночі роботи, природознавство); прийняття Закону «Про дошкільне виховання» (1891), що визначав формування санітарно-гігієнічних навичок у змісті навчання і виховання дітей дошкільного віку.

– *другий період (кінець XIX – початок XX ст.)* – період гальмування розвитку санітарно-гігієнічної освіти в закарпатському краї, спричиненого політикою мадяризації. Прийняття шкільного закону (1893) перетворило початкові школи з руською мовою навчання на двомовні. В цей час значно зросла кількість початкових шкіл з угорською мовою навчання, у трьох рідномовних гімназіях (Ужгородській, Мукачівській, Пряшівській) руська мова стала необов'язковим предметом;

– *третій період (1919 – 1938 рр.)* – етап активізації санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті у складі Чехословаччини, що охарактеризувався поширенням

ідей гігієнічного виховання дітей та молоді через прищеплення їм санітарно-гігієнічних навичок у процесі вивчення дисциплін гуманітарного і природничого циклу, впровадження в учительських семінаріях спеціальних дисциплін («Гігієна», «Природа і гігієна»), активну санітарно-просвітницьку діяльність громадських («Просвіта», «Товариство ім. О. Духновича», Червоний Хрест), педагогічних («Педагогічне товариство Підкарпатської Русі», Товариство учительок домашніх наук в Підкарпатській Русі», «Комитет школьної допомоги» та ін.) та спортивних товариств («Пласт», «Січ», «Жіноча Січ», «Сокіл»);

– *четвертий період (1939 – 1944 рр.)* – сповільнення розвитку санітарно-гігієнічної освіти, спричиненого угорською окупацією краю, мадяризацією закарпатського шкільництва, проведенням активних військових дій на території Закарпаття; впровадження санітарно-гігієнічної паспортизації початкової народної школи, що вмішувала відомості про стан здоров'я учня, щеплення, перенесені хвороби та правила гігієни;

– *п'ятий період (1945 – 1950 рр.)* – професіоналізація санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті; відкриття медичних училищ та медичного факультету в Ужгородському державному університеті, до обов'язків випускників яких входило проведення профілактичних заходів серед дітей та молоді краю, санітарно-гігієнічна робота у школах і дитсадках.

4. Встановлено, що зміст і напрями санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті досліджуваного періоду зазнавали змін відповідно до зміни суспільно-політичного устрою краю.

За часів Австро-Угорщини до змісту санітарно-гігієнічної освіти закарпатських навчальних закладів входили санітарно-гігієнічні знання і навички, що сприяли збереженню фізичного здоров'я дітей, гігієнічне виховання, санітарна просвіта. Узагальнення досвіду відомих закарпатських просвітників окресленого періоду дало змогу виявити такі напрями санітарно-гігієнічного навчання і виховання: визначення оздоровного змісту тілесного виховання, ручної праці, садової практики; уведення до змісту читанок та граматик елементів санітарно-гігієнічного виховання; антиалкогольна пропаганда; пропаганда гігієнічних знань серед дорослого населення; боротьба з інфекційними захворюваннями та епідеміями.

З'ясовано, що санітарно-гігієнічна освіта в закарпатському краї міжвоєнного періоду набула комплексного характеру. У її змісті вагому роль відігравали: впровадження спеціальних навчальних дисциплін («Фізичне виховання», «Виховання оборонності», «Гігієна») та предметів гуманітарного і природничого циклу, зміст яких мав яскраво виражену оздоровчу складову; активізація позакласної виховної роботи (популяризація гігієнічних знань через організацію в школах курсів першої медичної допомоги, днів і тижнів чистоти); пропаганда здорового способу життя на всіх освітніх рівнях та у позашкільній діяльності (участь школярів у спортивних, антиалкогольних товариствах і секціях); масова санітарно-просвітницька робота вчителів і лікарів (проведення публічних лекцій, організація санітарних курсів, товариств, організація профілактичних заходів).

У період угорської окупації санітарно-гігієнічної освіта розглядалася в контексті виховання оборонності та формування левентського руху, який основним завданням ставив формування гігієнічних знань, надання першої медичної допомоги. В перші роки радянського періоду санітарно-гігієнічна освіта набула професійного характеру (включення дисциплін санітарно-гігієнічного циклу до змісту підготовки медичних сестер і лікарів; створення санітарних дружин та санітарних постів, представники яких провадили активну санітарно-просвітницьку роботу та спеціальну медичну підготовку школярів).

5. Обґрунтовано, що санітарно-гігієнічне навчання і виховання дітей та молоді в сучасних навчальних закладах повинно базуватися на принципах доступності, послідовності, системності та безперервності. Серед основних шляхів реалізації історичного досвіду виділимо:

- посилення у змісті фізичного навчання і трудового виховання фізкультурно-оздоровчої та санітарно-освітньої роботи з учнями, ураховуючи їхні фізіологічні, психологічні та вікові особливості;

- поглиблення санітарно-гігієнічних знань, розвиток життєвих навичок та умінь шляхом використання сучасних підручників гуманітарного і природничого спрямування, у яких широко представлена інформація про здоровий спосіб життя, основні правила гігієни і санітарії;

- поєднання фізичного та військово-патріотичного виховання молоді у навчальному процесі через інтегровані дисципліни («Фізичне виховання», «Захист Вітчизни», «Цивільний захист»), організацію спеціальних гуртків та клубів, на заняттях яких учні змогли б оволодіти знаннями з гігієни, практичними навичками здорового способу життя у поєднанні з фізичною підготовкою;

- активізація санітарної позакласної та позашкільної діяльності шляхом організації різноманітних оздоровчо-виховних заходів (днів здоров'я, тижнів чистоти, тематичних свят, спортивно-масових змагань і забав, санітарних курсів тощо), волонтерських рухів;

- підвищення якості санітарно-гігієнічної підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах (оволодіння здоров'язбережувальними компетенціями і технологіями, методами і формами санітарно-гігієнічного виховання; знаннями про фізіологічний і психічний розвиток дітей, санітарні норми та гігієнічні правила шкільного середовища).

Санітарно-гігієнічна освіта повинна бути спрямована на підвищення гігієнічної культури дітей та молоді, формування у них ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя, стати інтегрованим компонентом різних навчальних дисциплін та входити до структури підготовки педагогічних кадрів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективними напрямками подальших наукових зацікавлень можуть бути такі: становлення та розвиток санітарно-гігієнічної освіти в Україні на різних історичних етапах з урахуванням суспільно-політичного та освітнього контексту, порівняльний аналіз розвитку санітарно-гігієнічної освіти в українській та зарубіжній педагогічній думці досліджуваного періоду, розробка теоретико-методологічних засад санітарно-гігієнічної освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті фахових виданнях

1. Герасимчук В. Л. Роль спортивних організацій у формуванні санітарно-гігієнічних навичок молоді Закарпаття у міжвоєнний період / В. Л. Герасимчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : Серія 15. – Вип. 5 к (61) 15. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – С. 57–60.

2. Герасимчук В. Л. Санітарно-просвітницька робота громадських товариств на Закарпатті міжвоєнного періоду / В. Л. Герасимчук // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В., 2016. – Випуск 1. – С. 54–60.

3. Герасимчук В. Л. Особливості освітньої політики Австро-Угорщини на Закарпатті у другій половині XIX століття / В. Л. Герасимчук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2016. – Випуск 1 (38). – С. 84–87.

4. Герасимчук В. Л. Санітарно-гігієнічна освіта як наукова проблема: теоретико-термінологічний аналіз / В. Л. Герасимчук // Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2016. – № 10 (141). – С. 163–167.

5. Герасимчук В. Л. Антиалкогольна пропаганда як важливий фактор гігієнічного виховання молоді на Закарпатті (друга половина XIX – початок XX ст.) / В. Л. Герасимчук // Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2017. – № 4 (147). – С. 174–177.

Стаття у виданні, що входить до міжнародних наукометричних баз

6. Герасимчук В. Л. Роль гігієнічного виховання молоді у педагогічній спадщині Августина Волошина / В. Л. Герасимчук // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – Вип. 12. – С. 242–247.

Стаття у міжнародному виданні

7. Герасимчук В. Л. Особливості формування санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті у другій половині XIX ст. / В. Л. Герасимчук // Zbiór artykułów naukowych. – Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. – С. 16–19.

Наукові праці апробаційного характеру

8. Герасимчук В. Л. Розвиток освіти на Закарпатті у міжвоєнний період / В. Л. Герасимчук // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті : матеріали I-ї Міжнародної науково-практичної конференції, 19 – 20 листопада 2015 року / [редактори-упорядники : І. Зимомря, В. Ільницький]. – Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2015. – С. 101–102.

9. Герасимчук В. Л. Історичні витоки формування санітарно-гігієнічних навичок дітей на Закарпатті (друга половина XIX – початок XX ст.) /

В. Л. Герасимчук // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців. – Частина 1 : Психолого-педагогічний напрям. – Рівне : РВВ РДГУ, 2016. – С. 25–26.

10. Герасимчук В. Л. Про санітарно-гігієнічне просвітництво дітей у «Руській читанці» Володимира Бірчака / В. Л. Герасимчук // Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки (частина I) : матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 29 – 30 листопада 2016 року. – К. : МЦНД, 2016. – С. 69–70.

АНОТАЦІЇ

Герасимчук В. Л. Развитие санитарно-гигиенического образования детей и молодежи на Закарпатье (вторая половина XIX – первая половина XX столетия). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич, 2017.

У дисертації з позицій сучасної методології комплексно проаналізовано розвиток санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті у другій половині XIX – першій половині XX ст. та з'ясовано основні тенденції, що вплинули на цей процес, максимально повно подано історіографічний аналіз проблематики в українській педагогічній науці, що засвідчив відсутність її цілісного вивчення, розкрито та доповнено сутність поняття «санітарно-гігієнічна освіта» у руслі сучасних педагогічних теорій.

Значну увагу зосереджено на виявленні провідних тенденцій і факторів (соціальні, економічні, медичні, освітні, санітарно-гігієнічні), що вплинули на формування санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті досліджуваного періоду та розробці періодизації розвитку санітарно-гігієнічної освіти на етнічних закарпатських землях з урахуванням суспільно-політичних і культурно-освітніх трансформацій, притаманних закарпатському регіону другої половини XIX – першої половини XX ст. У ході роботи проаналізовано та деталізовано зміст і напрями санітарно-гігієнічної освіти, що зазнавали змін відповідно до трансформаційних змін у краї; до наукового обігу уведено маловідомі архівні матеріали і документи, статистичні відомості, що збагачують джерелознавче поле дослідження, запропоновано шляхи використання історичного досвіду розвитку санітарно-гігієнічної освіти на Закарпатті в сучасних умовах.

Ключові слова: санітарно-гігієнічна освіта, Закарпаття, санітарно-гігієнічне виховання, санітарна просвіта, санітарно-гігієнічні навички, будителі, громадські товариства, спортивні організації.

Герасимчук В. Л. Развитие санитарно-гигиенического образования детей и молодежи на Закарпатье (вторая половина XIX – первая половина XX века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. –

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко. – Дрогобыч, 2017.

В диссертации позиций современной методологии комплексно проанализировано развитие санитарно-гигиенического образования на Закарпатье во второй половине XIX – первой половине XX в., выяснены основные тенденции, повлиявшие на этот процесс, максимально полно представлен историографический анализ проблематики в украинской педагогической науке, который показал отсутствие целостного ее изучения.

Раскрыта и дополнена сущность понятия «санитарно-гигиеническое образование» в русле современных педагогических теорий. Установлено, что санитарно-гигиеническое образование – это комплексная просветительская, обучающая и воспитательная деятельность, направленная на повышение информированности по вопросам здоровьесбережения, на закрепление санитарно-гигиенических навыков, формирование мотивации на здоровый образ жизни. В то же время санитарно-гигиеническое образование предполагает повышение уровня знаний и умений учителей, которые должны обеспечить надлежащее санитарно-гигиеническое воспитание учащихся.

Установлено, что на формирование санитарно-гигиенического образования в крае имели значительное влияние как положительные, так и отрицательные факторы указанного периода. К негативным факторам относим: экономические (машинное производство, что привело к резкому увеличению безработицы, высокому травматизму на производстве, отсутствие санитарных норм рабочих мест и предприятий); социальные (неудовлетворительный уровень жизни, низкий уровень доходов, плохие бытовые условия, отсутствие социальной защиты); медицинские (отсутствие первичной медицинской помощи, высокая плата за помощь в больнице); санитарно-гигиенические (незнание элементарных правил санитарии и личной гигиены, тотальная общественная и бытовая антисанитария); образовательные (неграмотность закарпатского населения, незначительное количество элементарных и приходских школ; неудовлетворительная подготовка учителей). К положительным факторам, повлиявшим на формирование санитарно-гигиенического образования на закарпатских землях, относим: 1) издание австрийским правительством Санитарного устава, который регламентировал борьбу с эпидемиями; 2) создание торговой и санитарной полиции; 3) незначительное повышение образовательного уровня (разработка системы начального образования); 4) заметные сдвиги в системе здравоохранения (создание в крупных городах больниц, открытие медицинских школ, увеличение количества врачей и акушерок).

Значительное внимание уделено разработке периодизации развития санитарно-гигиенического образования на этнических закарпатских землях с учетом общественно-политических и культурно-образовательных трансформаций, присущих закарпатскому региону второй половины XIX – первой половины XX в.:

первый период (50 – 90-е гг. XIX в.) – становление санитарно-гигиенического образования в Закарпатье, на который повлиял ряд факторов, в частности работы ученых предыдущих лет (М. Балудянского, В. Довговича, П. Лодия, И. Орлая) о необходимости гигиенического обучения дома и школе;

просветительская деятельность педагогов-будителей; внедрение школьной реформы (1868), принятие Закона «О дошкольном воспитании» (1891), который определял формирование санитарно-гигиенических навыков в содержании обучения и воспитания детей дошкольного возраста;

второй период (конец XIX – начало XX в.) – торможение развития санитарно-гигиенического образования в закарпатском крае, вызванного политикой мадьяризации;

третий период (1919 – 1938 гг.) – подъем санитарно-гигиенического образования в Закарпатье в составе Чехословакии, характеризующегося распространением идей гигиенического воспитания детей и молодежи через привитие им санитарно-гигиенических навыков во время изучения дисциплин гуманитарного и естественнонаучного цикла, внедрение в учительских семинариях специальных дисциплин («Гигиена», «Природа и гигиена»), активную санитарно-просветительскую деятельность общественных, педагогических и спортивных обществ;

четвертый период (1939 – 1944 гг.) – замедление развития санитарно-гигиенического образования, вызванного венгерской оккупацией края, переводом всех школ на венгерский язык обучения, проведением на территории Закарпатья активных военных действий;

пятый период (1945 – 1950 гг.) – профессионализация санитарно-гигиенического образования на Закарпатье; открытие медицинских училищ и медицинского факультета в Ужгородском государственном университете, в функции выпускников которых входило проведение профилактических мероприятий среди детей и молодежи края, санитарно-гигиеническая работа в школах и детсадах.

В ходе работы проанализированы и детализированы содержание и направления санитарно-гигиенического образования, которые претерпевали изменения в соответствии с трансформационными изменениями в крае; в научный оборот введены малоизвестные архивные материалы и документы, статистические сведения, обогащающие источниковедческое поле исследования.

Предложены пути использования исторического опыта развития санитарно-гигиенического образования на Закарпатье в современных условиях. Среди основных путей реализации исторического опыта выделим: усиление в содержании физического обучения и трудового воспитания физкультурно-оздоровительной и санитарно-просветительной работы с учащимися, учитывая их физиологические, психологические и возрастные особенности; углубление санитарно-гигиенических знаний, развитие жизненных навыков и умений путем введения в содержание современных учебников гуманитарного и естественного направления информации о здоровом образе жизни, основных правилах гигиены и санитарии; сочетание физического и военно-патриотического воспитания молодежи в учебном процессе через интегрированные дисциплины («Физическое воспитание», «Защита Отечества», «Гражданская оборона»), организацию специальных кружков и клубов; активизация санитарной внеклассной и внешкольной деятельности путем организации различных оздоровительно-воспитательных мероприятий (дней здоровья, недель чистоты, тематических праздников, спортивно-массовых

соревнований и забав, санитарных курсов и т.п.); повышение качества санитарно-гигиенической подготовки будущих учителей в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: санитарно-гигиеническое образование, Закарпатье, санитарно-гигиеническое воспитание, санитарное просвещение, санитарно-гигиенические навыки, будители, культурно-образовательные общества, спортивные организации.

Herasymchuk V. L. Development of Sanitary-Hygienic Education of Children and Youth in Transcarpathian Region (the second part of the XIXth – the first part of the XXth century). – Manuscript.

The Dissertation for Candidate of Pedagogical Sciences Degree, speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. – Drohobych, 2017.

In the dissertation the development of the sanitary-hygienic education in Transcarpathian Region (the second part of the XIXth – the first part of the XXth century) has been analyzed from the position of a modern methodology; the main tendencies have been ascertained which influenced that process, the historiographic analysis of the investigated problem has been done in Ukrainian pedagogical science; the analysis has proved the absence of a complex investigation; the essence of the notion «sanitary-hygienic» has been revealed and enlarged from the point of view of modern pedagogical theories.

The main attention is focused on the current tendencies and factors (social, economic, medical, educational, sanitary-hygienic) which influenced the sanitary-hygienic education in Transcarpathian region during the investigated period; the elaboration of the development periods of the sanitary-hygienic education in Transcarpathian ethnic region taking into account the political, cultural and educational transformations peculiar to Transcarpathian region during the second part of the XIXth – the first part of the XXth century. The content and the direction changed according to the transformational changes in this region; the unknown archives materials and documents statistic data, which enrich the sphere of the investigation; the ways of the historical experience use of the sanitary-hygienic education development in Transcarpathian region have been suggested under modern conditions.

Key words: sanitary-hygienic education, sanitary-hygienic bringing up, sanitary-hygienic skill, Transcarpathian, sports organizations.

Підписано до друку 23.05.2017 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Вид. арк. 0,9. Зам. № 88. Тираж 100. Друк на ризографі.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
82100, Дрогобич, вул. І. Франка, 24